

NEPILNAMEČIŲ BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS ASPEKTAI

EDITA ŽIOBIENĖ

<https://orcid.org/0009-0007-7040-7227>

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos

Viešosios teisės instituto profesorė

Socialinių mokslų (teisė) daktarė

Ateities g. 20, 08303 Vilnius, Lietuva

Tel. + 370 5 271 4625

El. paštas ziobiene@gmail.com

ĮVADAS

Vienas iš prioritetinių valstybės uždavinių – užtikrinti kiekvieno žmogaus ir visos visuomenės apsaugą nuo nusikaltimų, nes, pasak Konstitucinio Teismo, nusikaltimai ne tik pažeidžia asmens teises ir laisves, kitas Konstitucijos saugomas ir ginamas vertybes, bet ir daro neigiamą poveikį gyvenimo sąlygoms, žmonių gyvenimo lygiui, jais kėsiniama į valstybės ir visuomenės gyvenimo pagrindus. Jei valstybė nesiimtų deramų veiksmų užkirsti kelią nusikaltimams, būtų griauamas pasitikėjimas valstybės valdžia, įstatymais, didėtų nepagarba teisinei tvarkai, įvairiems socialiniams institutams. Valstybės nustatytos ir taikomos priemonės turi būti veiksmingos. Demokratinėje teisinėje valstybėje įstatymų leidėjas turi teisę ir kartu pareigą įstatymais uždrausti veikas, kuriomis daroma esminė žala asmenų, visuomenės ar valstybės interesams, arba keliama grėsmė, kad tokia žala atsiras (Konstitucinis Teismas, 2004 m. nutarimas).

Įstatymų leidėjas, įgyvendindamas Konstitucijos suteiktą gana plačią diskrecijos teisę ir pareigą įstatymais užkardyti nusikaltimus, nustatyti bausmių skyrimo sistemą, privalo išlaikyti sąžiningą pusiausvyrą užtikrindamas Konstitucijoje ir tarptautinėse sutartyse nustatytą pagarbą žmogaus teisėms. Išsamų žmogaus teisių sutarčių katalogą 1989 m. papildė Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija, kurią ratifikavo didžioji dauguma pasaulio valstybių.

Baudžiamojoje teisėje dažniau vartojamas terminas „nepilnametis“ iš tiesų atitinka Vaiko teisių konvencijoje įtvirtintą vaiko apibrėžtį: vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18-os metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau. Iš šios Konvencijos kyla pareiga ne tik įstatymų leidėjui, bet ir visoms valstybės

valdžioms, įskaitant teismus, taip pat valstybės, savivaldybės, privačias ir kitokias institucijas, visais atvejais priimant bet kokius sprendimus vaiko atžvilgiu svarbiausia vadovautis geriausiai vaiko interesais. Konvencijos 3 straipsnio 1 dalyje vartojamas terminas „svarbiausia“, pasak Jungtinių Tautų Vaiko teisių komiteto, reiškia, kad vaiko interesai negali būti vertinami taip pat, kaip ir visos kitos aplinkybės. Šią tvirtą poziciją pateisina ypatinga vaiko padėtis: priklausomybė nuo kitų, branda, teisinis statusas, dažnai – neturėjimas galimybės išreikšti savo nuomonės. Vaikai turi mažiau galimybių nei suaugusieji kovoti už savo interesus, todėl su vaikais susijusius sprendimus priimančias asmenys turi aiškiai juos suvokti (JT Vaiko teisių komitetas, Bendrasis komentaras Nr. 14, § 37).

Ši ir kitos Vaiko teisių konvencijos nuostatos bei nemažai kitų tarptautinių dokumentų (Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino taisyklės), Nepilnamečių, kuriems atimta laisvė, apsaugos taisyklės (Havanos taisyklės), Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairės (Rijado gairės), Europos Tarybos Ministrų komiteto gairės dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo, Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/800 dėl procesinių garantijų vaikams, kurie baudžiamajame procese yra įtariamieji ar kaltinamieji, ir kt. dokumentai) tapo pagrindiniais nepilnamečių justicijos sistemos pertvarkos kelrodžiais.

Šiame straipsnyje analizuodami ne tik teisės, bet ir kitų socialinių mokslų (sociologijos, psichologijos, kriminologijos) darbus, tarptautinius teisės aktus, Lietuvos ir kitų valstybių praktiką, taip pat Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudenciją, nagrinėsime nepilnamečių justicijos ypatumus holistiniu požiūriu. Šiuo tyrimu nėra siekiama menkinti ar paneigti nepilnamečių daromas nusikalstamas veikas ar už jas taikomas bausmes. Šio straipsnio tikslas – surasti tinkamiausią konstitucinių vertybių pusiausvyrą, prežiuruojant, kad visuomenės saugumo išsaugojimas yra teisėtas justicijos sistemos tikslas, o įstatymų leidėjui ne mažiau svarbus kitas tikslas – užtikrinti vaiko, įtariamo ar kaltinamo nusikalstama veika, teisių ir geriausių interesų apsaugą. Pripažintina, kad mokslo darbų Lietuvoje šia tema yra tikrai nemažai (teisės srities autoriai – G. Švedas, A. Jatkevičius, A. Drakšienė, L. Pakštaitis, L. Ūselė, kriminologijos ir teisės – G. Sakalauskas, R. Uscila, S. Nikartas, psichologijos – R. Jusienė, A. Grušauskaitė, edukologijos – S. Bieliūnė ir kt.). Šiame straipsnyje remiamasi minėtųjų mokslininkų darbais ir pateikiama pastarųjų metų pokyčių analizė. Tyrimo tikslui pasiekti buvo taikomi dokumentų analizės, loginis, sisteminis, apibendrinimų, kritinės analizės ir kiti mokslinio tyrimo metodai.

1. NEPILNAMEČIŲ JUSTICIJOS FORMAVIMOSI YPATUMAI

Nereikėtų stebėtis, kad nepilnamečių justicijos sistema yra gerokai jaunesnė palyginti su baudžiamosios teisės raidos laikotarpiu, mat iki XIX–XX a. vaikai buvo traktuojami kaip

„maži suaugusieji“ dėl jų teisinio ir socialinio statuso, o baudžiamojon atsakomybėn buvo traukiami pagal bendrosios (pilnamečių) baudžiamosios teisės ir procesinės teisės nuostatas; vienintelė galima lengvata – švelnesnė bausmė.

Nagrinėjant nepilnamečių justicijos istorinę raidą reikia pabrėžti, kad sistema formavosi veikianti prieštarų filosofijos srovių: skyrėsi tikslai, požiūriai, saugotinos vertybės ir t. t. Daugelyje Lietuvos mokslo publikacijų, kuriose nagrinėjamos nepilnamečių justicijos sistemos šaknys, minimas pirmasis pasaulyje specializuotas nepilnamečių teismas, įsteigtas 1899 m. Ilinojaus valstijoje (JAV). Tik minimas, nesigilinant į tuometinę šio teismo paskirtį ir, be kita ko, požiūrį į pačius nepilnamečius. Taip sukuriamas mitas, kad jau XIX amžiuje buvo ginamos nepilnamečių, patekusių į teisminės sistemos dantračius, teisės. Tiek šio, tiek ir vėliau kitose valstijose įkurtų specializuotų nepilnamečių teismų jurisdikcijon vaikai patekdavo dėl labai skirtingų priežasčių, – viena priežasčių grupė yra akivaizdžiai socialinio pobūdžio ir nuo vaiko visiškai nepriklauso¹, kita grupė – tiesiogiai susijusios su vaiko, pagal tuometinį supratimą, delinkventiniu elgesiu² (McCarthy, 1977, p. 181–219). Dauguma JAV mokslininkų savo darbuose pabrėžia, kad tais laikais nepilnamečių teismuose vienodai buvo traktuojami delinkventinio elgesio ir dėl nepriežiūros ar kitų socialinių problemų pažeidžiami vaikai. Nepilnamečių teismo jurisdikcijon patekę vaikai laikyti potencialiais teisės pažeidėjais, nepriklausomai nuo to, ar jie padarė nusikaltimą, ar augo skurde, ar dykinėdami, – bet kokios priežastys buvo traktuojamos kaip svarbus artėjančios nusikalstamos ateities simptomas, nulemsiantis tolesnį netinkamą vaiko elgesį ir prastą statusą. Šią ydingą praktiką nutraukė garsus JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas *Gault* byloje, kuriame nubrėžta akivaizdi takoskyra tarp vaiko globos sistemos ir nepilnamečių, padariusių nusikalstamą veiką, justicijos sistemos. Teisėjas Fortas teigė, kad „vaikas, priešingai nei suaugusysis, turi teisę ne į laisvę, o į globą. <...> Jei tėvai netinkamai vykdo savo tėvystės funkcijas, tai valstybės pareiga

1 F. B. McCarthy pateikia socialinių priežasčių sąrašą: skurdo, apleistumo, benamystės, tėvų ar kitų asmenų globos netekimo, išmaldos prašymo, gyvenimo blogos reputacijos namuose ar su blogos reputacijos asmenimis, dėl tėvų netinkamo gyvenimo būdo (nepriežiūros, žiaurumo ar ištvirkavimo – dabar vadintume tiesiog smurtu ir socialinių įgūdžių stoka), taip pat prie socialinių priežasčių būtų galima priskirti ir šias: „bet kuris vaikas iki 8 metų, prekiaujantis ar pardavinėjantis bet kokį gaminį, dainuojantis ar grojantis muzikiniu instrumentu gatvėse ar kitaip dalyvaujantis viešose pramogose“.

2 1959 m. Fredrickas Sussmannas sudarė išsamų tuometinių teismų jurisdikcijai priskiriamų delinkventinių veikų ir priežasčių sąrašą: įstatymų ar viešosios tvarkos pažeidimas, sąmoningas bendravimas su vagimis, amoraliais asmenimis, nepataisomas elgesys, tėvų ar globėjų kontrolės praradimas, polinkis žaloti save ar kitus, keliantis pavojų, amoralus ar nepadorus elgesys, viešoje vietoje netinkamos (niekšiškos, nešvankios ar vulgarios) kalbos vartojimas, sąmoningas lankymasis blogos reputacijos namuose, lošimų vietose, salonuose, kur prekiaujama alkoholiniais gėrimais, rūkymas ar vartojimas tabako bet kokia forma, išmaldos prašymas, bėgimas iš globos institucijos, valkatavimas, pavojingas vairavimas, seksualiniai pažeidimai.

įsikišti ir suteikti vaikui globą, bet ne atimti laisvę“³. Kitaip tariant, Aukščiausiasis Teismas nutraukė ydingą praktiką ir uždraudė dėl socialinių priežasčių ar tėvų negalėjimo (negebėjimo) pasirūpinti savo vaikais riboti vaikų laisvę. Apibendrinant būtų galima teigti, kad XIX a. pabaigoje nepilnamečių justicija buvo orientuota į vaikų laisvės suvaržymą ir bausmę, taigi, dėl nevienareikšmiškai vertintinų tikslų ir taikytų priemonių bei nepagarbos vaiko geriausiems interesams neturėtų būti laikoma šiuolaikinės nepilnamečių justicijos sistemos pradžia.

Netrukus amerikiečių idėją įkurti specializuotos jurisdikcijos teismus perėmė Europos šalys⁴. Įstatymų leidėjai laikėsi idealizuojamo nebaudžiamumo požiūrio, terminą „bausmė“ daugiausia keitė į „elgesio keitimas“, o kartais tiesiog terminu „gydymas“. Bendrosios teisės tradicijos šalyse sprendžiant, ar asmuo gali būti traukiamas atsakomybėn, buvo laikomasi *doli incapax* principo (angl. *incapable of criminal intent*), o atsakomybė taikyta įrodžius, kad asmuo nusikaltimo metu suprato savo veiksmus. Tiesa, šio principo taikymas sulaukė nemažos kritikos dėl labai plačios teismo, taikančio bausmes mažamečiams, diskrecijos. Visgi iki Vaiko teisių konvencijos įsigaliojimo Europos šalyse pastebėta didelių ne tik teisės aktų, bet ir teismų praktikos skirtumų. Turbūt esminis šios takoskyros principas – nepilnamečių justicijos tikslas: ar reaguoti į nusikaltusio veiksmus ir bausti, ar atkreipti dėmesį į vaiko poreikius ir koreguoti jo elgesį. Visgi reikėtų pažymėti, kad XIX–XX a. susiformavusi nepilnamečių justicijos sistema buvo siejama ne tiek su nepilnamečių padarytų nusikalstamų veikų mastu ar sunkumu, bet labiau su netinkamu požiūriu į vaikystę ir socialines problemas, skurdą.

XX a. pabaigoje Vakarų Europos šalyse (labiausiai Nyderlanduose, Vokietijoje, Anglijoje ir Velse) tikėtasi sulaukti trumpalaikio įkalinimo sukkelto sukrėtimo (angl. *shock incarceration*, arba *short sharp shock*) gero poveikio, – griežtos bausmės skyrimas turėjo atgrasinti, versti bijoti tokios bausmės ir dėl to vengti pakartotinai nusikalsti. Ši bausmių politika sulaukė daug mokslininkų, politikų, tarptautinių organizacijų kritikos. Po išsamių stebėjimų ir tyrimų paaiškėjo, kad, pavyzdžiui, Vokietijoje po trumpalaikių įkalinimų pakartotinis nusikalstamumas išaugo: 70 proc. trumpalaikė įkalinimo bausmė baustų jaunuolių nusikalto pakartotinai, o baustų auklėjamąja priemone – tik 40 proc. Žinoma, galima abejoti ir pačiu lyginamuoju tyrimu, ir kontrolinių grupių lygiavertiškumu. Pasak mokslininkų, Vokietijoje bausmių nepilnamečiams skyrimo praktika laikytina „natūraliu eksperimentu“, nes už panašaus pobūdžio nusikaltimus buvo skiriamos labai individualizuotos ir diferencijuotos bausmės: daliai nusikaltusių nepilnamečių skirtos realios,

3 In re Gault, 387 U.S. 1, 17 (1967).

4 Nyderlandai (1905 m.), Jungtinė Karalystė (1908 m.), Airija (1908 m.), Vokietija (1908 m. – Berlyne, Frankfurte ir Kelne, o 1923 m., priėmus įstatymą, visoje šalyje), Portugalija (1911 m.), Belgija (1912 m.), Prancūzija (1912 m.), Vengrija (1912 m.), Austrija (1919 m.), Čekoslovakija (1931 m.), Italija (1934 m.) ir Šveicarija (1942 m. visoje šalyje, kai kurie kantonai buvo įsteigę anksčiau).

nors ir trumpalaikės, laisvės atėmimo bausmės, kai kuriems taikytas bausmės vykdymo atidėjimas, dar kitiems – auklėjamojo pobūdžio priemonės, dažniausiai nukreipiant juos naudotis bendruomenėje teikiamomis paslaugomis (Dünkel ir kt., 2011, p. 1676). Kitose Vakarų Europos šalyse (pavyzdžiui, Prancūzijoje, iš Jungtinės Karalystės – tik Škotijoje) buvo taikomas pažangesnis elgesio korekcijos arba auklėjamosios priemonės modelis, vis dėlto sulaukęs itin daug kritikos dėl taikymo mažamečiams, procesinių garantijų neužtikrinimo arba užtikrinimo tik tam tikra apimtimi, ir kt.

Atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę ir pasirinkus demokratijos kelią, didelę įtaką tiek valstybės Konstitucijai ir vėlesnei konstitucinės jurisprudencijos raidai, taip pat ir ordinarinei teisei, padarė įvairios tarptautinės žmogaus teisių sutartys, ypač Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos protokolai, bei, žinoma, šios Konvencijos turinį atskleidžiantys Europos Žmogaus Teisių Teismo (tuo metu dar ir Komisijos) sprendimai. Įstatymų leidėjas kartu su vykdomosios valdžios institucijomis, pasitelkdamis tarptautinius ir nacionalinius ekspertus, nuosekliai ir išmintingai vykdė teisinę reformą. Tiek mokslininkų, tiek tarptautinių organizacijų kritiniai vertinimai prisidėjo prie teisės ir institucijų reformos, teisinės sąmonės kaitos.

Daugmaž vienu metu įsigalioję trys kodeksai (Baudžiamasis, Baudžiamojo proceso ir Bausmių vykdymo) Lietuvos Respublikos teisinėje sistemoje buvo pirmieji tarpusavyje suderinti nacionaliniai kodifikuoti įstatymai, įtvirtinantys mūsų valstybės baudžiamosios ir bausmių vykdymo (penitencinės) politikos nacionalinius teisinius pagrindus. Jie, kaip buvo siekiama, turėjo atitikti šiuolaikinės baudžiamosios ir bausmių vykdymo (penitencinės) politikos tikslus ir prioritetus, taip pat veiksmingai įgyvendinti teisėtumo ir teisingumo principus (Švedas, 2014, p. 135). Baudžiamojo kodekso (toliau – ir BK) XI skyrius, kuriame reglamentuojami nepilnamečių justicijos ypatumai, vertintas kaip atitinkantis šiuolaikinės baudžiamosios teisės ir kriminologijos mokslų tradiciją (Sakalauskas, 2001, p. 148–161). Skyriaus nuostatos keistos tik keletą kartų, bet primintina, kad Baudžiamąjį kodeksą privalu saugoti nuo impulsyvių keitimų ir papildymų bei jų pagrindu besiformuojančios ydingos teismų praktikos (Švedas ir kt., 2017, p. 9–15). Retrospektyviai vertinant, mokslininkų pastabos tiek dėl paties kodekso nuostatų (laisvės atėmimo bausmės atidėjimo pagrindų, galimybės taikyti atleidimą už kelis baudžiamuosius nusizengimus ir kt.), tiek dėl 2004–2008 m. ir 2009–2013 m. Vyriausybės patvirtintų Nepilnamečių justicijos programų vykdymo ar dėl teismų praktikos, ypač procesinių garantijų (teisinės pagalbos, vaiko teisių apsaugos tarnybos ar psichologo dalyvavimo, socialinės brandos vertinimo, byloje dalyvaujančių specialistų kompetencijos, pan.), įstatymų leidėjo buvo įgyvendintos, vis dėlto dažnai pasitaiko praktinio taikymo, kokybės ir greito užtikrinimo problemų. Analizuojant nepilnamečių nusikalstamumo statistikos kaitą ir skiriamų bausmių, ypač laisvės atėmimo, statistiką, darytina išvada, kad galiojant toms pačioms kodekso nuostatomis pasikeitė požiūris į nepilnamečius ir

teisės taikymo praktika, labiau orientuojamasi į Kodekso 80 straipsnyje nurodytus tikslus: 1) užtikrinti, kad atsakomybė atitektų šių asmenų amžių ir socialinę brandą; 2) riboti laisvės atėmimo bausmės taikymą šiems asmenims ir skirti daugiau auklėjamojo poveikio priemonių; 3) padėti nepilnamečiui keisti gyvenimo būdą ir elgesį derinant bausmą už padarytą nusikalstamą veiką su asmenybės ugdymu, auklėjimu, neteisėto elgesio priežasčių šalinimu; 4) sulaukyti nepilnamečių nuo naujų nusikalstamų veikų darymo.

Pakeistos baudžiamojo proceso nuostatos, įgyvendinant Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą (ES) 2016/800 „Dėl procesinių garantijų vaikams, kurie baudžiamajame procese yra įtariamieji ar kaltinamieji“ įtvirtintas vaiko individualaus vertinimo baudžiamajame procese privalomumas, kituose teisės aktuose nustatytos aiškios individualaus vertinimo vykdymo procedūros.

Primintina, kad Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas Lietuvai rekomendavo visų pirma: a) sukurti holistinę nepilnamečių justicijos sistemą, įskaitant nepilnamečių teismus, visuotinę teisinę bazę, taip pat nukreipimo priemones, skirtas neleisti, kad linkusiems nusikalsti vaikams būtų taikoma oficiali teisingumo sistema, kurti bylos nagrinėjimo, nuteisimo ir bausmės vykdymo alternatyvas, pavyzdžiui, bendruomenės tarnybą ir tarpininkavimą tarp aukos ir kaltininko, siekiant išvengti stigmatizavimo ir veiksmingai reintegruoti; b) užtikrinti, kad visi su vaikais dirbantys baudžiamojo proceso dalyviai, įskaitant teisėjus ir advokatus, būtų mokomi ir informuojami apie nepilnamečių justicijos sistemos specifiškumą; c) užtikrinti, kad teikiama valstybės garantuojama teisinė pagalba būtų kokybiška (JT Vaiko teisių komitetas, 2013, p. 51). Pripažintina, kad valstybė nepilnamečių justicijos srityje daro pažangą, bet Komiteto pateiktos rekomendacijos nėra tinkamai įgyvendintos: būtina užtikrinti kokybiškesnę nemokamą teisinę pagalbą, išplėsti mediacijos, atkuriamojo teisingumo modelių taikymą, gerinti auklėjamojo poveikio priemonių vykdymo infrastruktūrą: reformuoti socializacijos centrus, plėsti paslaugas nusikaltusiam nepilnamečiui ir jo šeimai.

Dėl kaltinamųjų nepilnamečių Europos Žmogaus Teisių Teismas ne kartą yra pasisakęs, kad visada turi būti užtikrinamas geriausių vaiko interesų principas, visapusiškai atsižvelgiama į amžių, brandos lygį, intelektinius ir emocinius gebėjimus, įsitikinti vaiko gebėjimu suprasti procesą ir jame dalyvauti⁵. Nepilnamečio teisė veiksmingai dalyvauti baudžiamosios bylos nagrinėjime plačiau prasme užtikrinama, jei valdžios institucijos su juo elgiasi tinkamai, visose proceso stadijose atsižvelgdamos į jo pažeidžiamumą ir gebėjimus, ypač vykdant apklausą policijoje. Institucijų pareiga imtis tokių veiksmų, kuriais kiek įmanoma būtų sumažintas vaiko bauginimo ir slopinimo jausmas, ir užtikrin-

5 Žr. *Adamkiewicz prieš Lenkiją*, 2010 m. kovo 2 d., Nr. 54729/00, § 70; *Panovits prieš Kiprą*, 2008 m. gruodžio 11 d. Nr. 4268/04, § 67; *V. prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 24888/94, § 86, ir *T. prieš Jungtinę Karalystę*, 1999 m. gruodžio 16 d. Nr. 24724/94, § 84.

ti, kad jis išsamiai suprastų tyrimo pobūdį, parodymų reikšmę, savo teisę į gynybą, ypač teisę tylėti, galimas tyrimo pasekmes, įskaitant gresiančią bausmę⁶.

Įstatymų leidėjas apibrėžė ne tik minimalias baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribas, bet ir įpareigojo teismą vertinti nepilnamečio socialinę brandą, išsiaiškinti, ar nepilnametis suvokia savo padarytos nusikalstamos veikos esmę, pasekmes, žalą ir kt.

2. ATSAKOMYBĖS TAIKYMAS ĮVERTINUS AMŽIŲ IR SOCIALINĘ BRANDĄ

Vaiko teisių konvencijos 40 straipsnio 3 dalyje valstybėms nustatyta pareiga savo nuožūra įteisinti minimalų baudžiamosios atsakomybės amžių. Jungtinių Tautų Pekino taisyklėse rekomenduojama nenustatyti per jauno amžiaus ribos, įvertinti emocinį, psichinį ir intelektualinį brandumą. Vaikui taikant baudžiamąją atsakomybę būtina įvertinti, ar jis dėl savo nebrandumo, išvalgumo trūkumo gebės suprasti ir prisiimti atsakomybę už netinkamą elgesį. Dažniausiai tarptautinių sutarčių priežiūros institucijos valstybėms rekomenduoja suderinti civilinės, įskaitant šeimos, baudžiamosios ir administracinės teisės sistemas, nepilnamečiui garantuojamas pilietines, socialines teises (pavyzdžiui, veiksnio ribojimas, santuokos sudarymo galimybė ir pan.) ir atsakomybes. Įstatymų leidėjui tenka nelengva užduotis rasti tinkamą vaikui, įvykdžiusiam nusikaltimą, taikomos atsakomybės ir visuomenės poreikio gyventi saugiai pusiausvyrą, kuri tiesiogiai susijusi su pasitikėjimu valstybe, jos valdžios institucijomis.

Dėl skirtingų istorinių, religinių, kultūrinių aplinkybių minimalus baudžiamosios atsakomybės amžius Europos valstybėse labai skyrėsi ir ilgainiui keitėsi. 1999 m. EŽTT jurisprudencijoje fiksuota minimalaus baudžiamosios atsakomybės amžiaus riba: Kipre, Airijoje, Šveicarijoje, Lichtenšteine – 7 m., Škotijoje – 8 m., Prancūzijoje – 13 m., Vokietijoje, Austrijoje, Italijoje ir daugumoje Rytų Europos valstybių – 14 m., Skandinavijos šalyse – 15 m., Portugalijoje, Lenkijoje ir Andoroje – 16 metų, Ispanijoje, Belgijoje ir Liuksemburge – 18 m. (*T. prieš J. K.*, 1999, § 48).

Pastaruoju metu, pasak Jungtinių Tautų Vaiko teisių komiteto, tarptautiniu mastu labiausiai paplitęs minimalus baudžiamosios atsakomybės amžius yra 14 metų. Kai kurios valstybės dalyvės taiko dvi skirtingas minimalaus baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribas (pvz., 7-erių ir 14-os metų), darydamos prielaidą, kad vaikai, kurie yra sulaukę minimalaus baudžiamosios atsakomybės amžiaus arba vyresni, bet jaunesni nei viršutinė baudžiamosios atsakomybės amžiaus riba, negali būti patraukti baudžiamojon atsakomybėn,

6 Žr. *Martin prieš Estiją*, 2013 m. gegužės 30 d. Nr. 35985/09, § 92; *Blokhin prieš Rusiją*, 2016 kovo 23, Nr. 47152, § 196.

nebent būtų įrodyta pakankama jų branda (JT Vaiko teisių komitetas, Bendrasis komentaras Nr. 24, § 26–27).

Panagrinėkime dviejų labai skirtingų Vakarų Europos valstybių minimalaus baudžiamosios atsakomybės amžiaus taikymo kaitą. Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas, vertindamas valstybės pažangą vaiko teisių srityje, kaskart pateikdavo kritikos pastabų Prancūzijos⁷ ir Jungtinės Karalystės⁸ (Anglijos, Velso ir Škotijos nustatytos minimalios baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribos skiriasi) įstatymų leidėjams, suteikusiems gana plačią diskreciją teismams traukti atsakomybėn mažamečius. Iki 2007 m. Prancūzijos įstatymų leidėjas suteikė baudžiamiesiems teismams teisę teisti asmenis nuo 10 metų, neskiriant jiems laisvės atėmimo bausmės, o nuo 13 metų taikyti pusę laisvės atėmimo bausmės, nustatytos Baudžiamajame kodekse, arba auklėjamąją priemonę. Įstatymų leidėjas įpareigojo teismą pakartotinio nusikaltimo atveju švelnesnę bausmę 16–18 metų jaunuoliams skirti tik esant tam tikrų priežasčių, o ne automatiškai (Gibson-Morgan, 2012, p. 91–109). 2019 m. buvo pakeista Prancūzijos Nepilnamečių baudžiamojo kodekso dalis, kurioje nustatomi bendrieji nepilnamečių justicijos principai: švietimo ir auklėjamosios sankcijos pirmenybė, minimali baudžiamosios atsakomybės riba – 13 metų, atsakomybės švelninimas atsižvelgus į amžių ir socialinę brandą ir kt. Kaip minėta, Anglijoje ir Velse teismams leidus vadovautis *doli incapax* principu, susiformavo praktika netaikyti atsakomybės iki 10 metų. 10–14 metų vaikams, nesuprantantiems savo veiksmų pasekmių, neskiriantiems ribos tarp teisėtumo bei netinkamo ir žalingo elgesio, neskirta realios laisvės atėmimo bausmės, tik nukreipimas socialinių darbuotojų priežiūron arba auklėjamosios priemonės (Gibson-Morgan, 2012, p. 91–109). Šią susiformavusią praktiką bei *doli incapax* principo taikymą pakeitė rezonansinė Bulgerio byla⁹, po kurios įstatymų leidėjas

7 Concluding observations on the fifth periodic report of France. CRC/C/FRA/CO/5, § 81–82.

8 Concluding observations on the fifth periodic report of United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland CRC/C/GBR/CO/5, § 78–79.

9 Kai du dešimties metų vaikai pagrobė ir labai žiauriai nužudė dvejų metų berniuką, visuomenė reikalavo keisti įstatymus, taikyti atsakomybę visiems be išimčių. Vyko masiniai protestai, šimtai žmonių ir gausybė žiniasklaidos priemonių stebėjo teismo procesą. Kaltinamųjų tėvams dėl realiai kilusios grėsmės teko keisti tapatybes ir gyvenamąsias vietas. Kaltinamieji buvo teisiami viešame posėdyje baudžiamajame teisme kaip suaugusieji (vienintelė išimtis – proceso metu šalia leista sėdėti socialiniams darbuotojams), suimti iki nuosprendžio, o vėliau nuteisti realia įkalinimo bausme. Prokuroras, remdamasis psichiatru išvadomis, įrodė, kad abu kaltinamieji suprato savo veiksmų neteisėtumą (vienam iš kaltinamųjų buvo nustatytas potrauminio streso sutrikimas, bet tai neturėjo esminės reikšmės bylai). Nuosprendyje teigiama, kad „reikės daug psichoterapinės, psichologinės ir edukacinės pagalbos. Ne tik turi būti visiškai reabilituoti ir nekelti pavojaus kitiems, yra labai reali grėsmė, kad jie bus užpulti dėl keršto. <...> Jei kaltinamieji būtų pilnamečiai, sakyčiau, tikroji atgrasanti bausmė, atitinkanti teisingumo reikalavimus, turėjo būti 18 metų. Tačiau šie du berniukai kilę iš šeimų, turinčių didelį socialinį ir emocinį nepriteklį. Jie užaugo disfunkcinėje atmosferoje, patyrė, matė, girdėjo prievartą, girtavimą ir smurtą. Neabejoju, kad abu berniukai matė smurtinio pobūdžio filmų. Mano nuosprendyje tinkama laisvės atėmimo bausmė, būtina siekiant įvykdyti atpildo už žmogžudystę ir atgrasymo reikalavimus, atsižvelgiant į visas sunkinančias aplinkybes ir kaltinamųjų amžių, yra aštuoneri metai. <...> Aštuoneri metai yra „labai labai daug metų“ dešimties ar vienuolikos metų vaikui. Dabar jie yra vaikai. Po aštuonerių metų bus jauni vyrai“.

pasidavė visuomenės spaudimui ir nustatė minimalią baudžiamosios atsakomybės ribą – 10 metų. *Doli incapax* principo esmė buvo labai simboliška – apsaugoti vaikystę, suprasti vaiko pažeidžiamumą, svarstyti baudžiamojo teisingumo sankcijų vaikams tinkamumą ir tikslingumą; šį principą panaikinus, išnyko individualaus asmenybės brandumo, gebėjimų vertinimo būtinybė, įtvirtinta labai žema minimalaus baudžiamumo amžiaus riba. Atkreiptinas dėmesys, kad šis įstatymų pakeitimas įvykdytas 1998 m., o Bulgerio byloje abu nepilnamečiai, nusikaltimą padarę būdami 10 metų, nuteisti 1993 m., jų atveju *doli incapax* principas nebuvo taikytas.

EŽTT, nagrinėdamas vieno iš nuteistųjų už Bulgerio nužudymą kreipimąsi, nustatė Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimą ir pabrėžė bendro minimalaus atsakomybės amžiaus standarto nebuvimą Europos Tarybos valstybėse, be to, būtinybę atsižvelgti į vaiko, kaltinamo nusikalstama veika, amžių, brandos lygį ir intelektualinius bei emocinius gebėjimus, taip pat imtis priemonių skatinti gebėjimą suprasti ir dalyvauti procese. Šioje byloje EŽTT teko vertinti, ar užtikrinama mažamečio teisė į teisingą teismą, esant dideliu, negatyviam visuomenės ir žiniasklaidos susidomėjimui ir spaudimui. Jungtinės Karalystės Vyriausybė savo poziciją grindė dideliu viešumo poreikiu: vieši teismų procesai atitinka visuotinį atviro teisingumo vykdymo interesą. Visgi EŽTT pažymėjo, kad jauno amžiaus nepilnamečiui viešas bylos nagrinėjimas ir visuomenės bei žiniasklaidos dėmesys, siekiant atliepti visuomenės poreikį būti informuotai, sukėlė bauginimo ir slopinimo jausmą, o teismo proceso ritualai ir procedūros vienuolikmečiui vaikui sunkiai suprantami. EŽTT pasiūlė keisti informavimo procedūrą užtikrinant nepilnamečio teises, teikti jam suvokiamą informaciją. Be to, potrauminis stresas, psichinės sveikatos sutrikdymas ir pagalbos nebuvimas, negatyvus visuomenės dėmesys trukdė nepilnamečiui ne tik suprasti teismo procesą, bet ir pasinaudoti teise į gynybą (nors gynėjas dalyvavo procese, bet vaikas dėl sutrikusios emocinės būsenos ir nebrandumo negebėjo su juo konsultuotis), tad galutinė išvada – vaikas negalėjo veiksmingai dalyvauti teismo procese, todėl buvo pažeista jo teisė, nustatyta Konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje (*T prieš J. K.*, 1999).

Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas išreiškė susirūpinimą dėl praktikų, leidžiančių taikyti išimtis, – mažesnę minimalų baudžiamosios atsakomybės amžių tais atvejais, kai, pavyzdžiui, vaikas kaltinamas padaręs sunkų nusikaltimą. Tokios praktikos paprastai kuriamos siekiant reaguoti į visuomenės spaudimą ir nėra pagrįstos racionalių vaiko vystymosi proceso supratimu. Komitetas primygtinai rekomenduoja valstybėms panaikinti tokius metodus ir nustatyti standartinį amžių, kurio nesulaukusiems vaikams be jokių išimčių negali būti taikoma baudžiamoji atsakomybė (JT Vaiko teisių komitetas, Bendrasis komentaras Nr. 24, § 26–27).

Apibendrinant būtų galima daryti išvadą, kad *doli incapax* principo taikymas nepilnamečių justicijoje, leidęs individualiai vertinti vaiką ne tik pagal jo chronologinį

amžių, bet ir pagal socialinę, emocinę, psichinę brandą, gebėjimą suprasti, analizuoti ir atsakyti, buvo gana pažangus.

Tuo tarpu Škotijoje nepilnamečiai, priklausomai nuo jų amžiaus, galbūt padarytos nusikalstamos veikos pobūdžio (sunkumo) ir aplinkybių visumos, gali būti nusiųsti į vadinamąją vaikų išklausymo (angl. *Children's Hearing System*) arba į baudžiamosios teisės sistemą. Pirmąją sistemą Škotijos vyriausybė apibrėžia kaip „integruotą ir holistinę požiūrį į priežiūros ir teisingumo vykdymą, kuriame svarbiausia užtikrinti vaiko interesus“.

Skirtingai vadinama ši sistema veikia nuo 1964 m. ir auklėjamosiomis priemonėmis užtikrina nepilnamečių pakartotinio nusikalstamumo mažėjimą. JT Vaiko teisių komiteto kritika skirta ir Škotijai, nes ilgus dešimtmečius baudžiamojon atsakomybėn galėjo būti traukiami vaikai nuo 8 metų, o laisvės atėmimo bausmė negalėjo būti paskirta jaunesniems nei 12 metų vaikams. 2019 m. Škotijos parlamentas priėmė Baudžiamosios atsakomybės amžiaus įstatymą (angl. *Age of Criminal Responsibility Act*), įsigaliojusį 2021 m., kuriame nustatyta, kad baudžiamojon atsakomybėn gali būti traukiamas asmuo nuo 12 metų. Atkreiptinas dėmesys, kad ir šita pakeista amžiaus riba tebėra viena mažiausių Europos žemyne.

Mokslininkai, ieškodami tinkamo baudžiamosios justicijos metodo, analizavo jauno žmogaus gebėjimus, kurie kinta ir yra susiję su delinkventiniu elgesiu. Ilgą laiką buvo manoma, kad loginio mąstymo gebėjimų plėtra baigiasi maždaug sulaukus 15 metų. Šia teorija rėmėsi daugelis įstatymų leidėjų, nustatydami patraukimo baudžiamojon atsakomybėn mažiausią amžiaus ribą. Per pastaruosius dvidešimt metų plėtojantis neuro mokslams atsirado naujas požiūris į paauglių nusikalstamumą, kai žmogaus psichosocialiniai bruožai nulemia jo sprendimus, mažina rizikos pojūtį ir savikritiką, atsparumą bendraamžių įtakai, gebėjimą valdyti impulsus, emocijas ir t. t. Kriminologiniu požiūriu kyla klausimas: koks ryšys tarp psichikos raidos, emocinės brandos ir vidinės savikontrolės atsiradimo?

Yra žinoma, kad nepilnamečių nusikalstamam elgesiui būdingas spontaniškumas, neapgalvojimas, išankstinio nusikalstamos veikos plano nebuvimas, todėl pareigūnai tokį elgesį dažniau pastebi ir išaiškina. Raidos psichologijoje prioritetas teikiamas ne chronologiniam amžiui, bet žmogaus brandai. Mokslininkai skiria tris skirtingas vystymosi fazes, sklandžiai pereinančias viena į kitą: fizinę smegenų brandą (paprastai statistinis vidurkis yra 12–13 metų), intelektualinę brandą (pagrindiniai loginio ir operatyvino mąstymo gebėjimai paprastai vystosi iki 18 metų) ir emocinę brandą (aukštesniojo pažinimo procesai, nuoseklus gebėjimas atlikti užduotis, planuoti, organizuoti savo elgesį, reguliuoti ir interpretuoti emocijas, semantinė ir epizodinė atmintis ir kt. vystosi iki 25 metų) (Pruin, Dunkel, 2015, p. 30–34).

Manytina, kad anatominės ir fiziologinės smegenų brandos tyrimų išvados turėtų būti analizuojamos lyginant su amžiaus ir nusikalstamumo kreive. Konkrečiai amžiaus

grupei būdinga nusikaltimų raida: nuo staigaus augimo, kai pasiekiamas pikas, vėliau – nuoseklus plitimas (gal net nusikaltimų sunkumo įvertinimas) ir mažėjimas, – tai gali priklausyti nuo individualių smegenų struktūrinio ir funkcinio brendimo skirtumų, kognityvinės ir psichosocialinės raidos. Akivaizdu, kad atsižvelgiant į raidos psichologijos ir neuromokslų tyrimus nepilnamečiams skiriamos sankcijos turėtų būti panašesnės į auklėjimo ir gydymo metodus.

Riboti gebėjimai sutelkti ir išlaikyti dėmesį bei suvokti trukdo vaikui visavertiškai dalyvauti ikiteisminiame ir teismo procese, jam sunku tiksliai prisiminti praeities įvykius, ypač jeigu jie buvo vienkartiniai ir vyko gana seniai (Blandón-Gitlin, Pezdek, 2009). Ar įtariamam ar kaltinamam nepilnamečiui teikiama kokybiška psichologinė ir teisinė pagalba? Ar nepilnametis supranta jo laukiantį teismo procesą, stadijas, kaltinimus, gynybos paskirtį, netgi gynybos strategiją (teisintis, gailėtis, mesti iššūkį, neigti ir pan.), ar jis gali įvertinti galimas pasirinkimų pasekmes, suprasti apklausos tikslus, užduodamus klausimus ir pateiktų atsakymų reikšmę kaltei nustatyti ir bausmei paskirti? Tyrėjai pastebi, kad jauno amžiaus įtariamieji ar kaltinamieji lengvai pasiduoda kitų įtakai, dėl patiriamos psichologinio spaudimo, patarimų, įtikinėjimų keičia parodymus, prisiima kaltę ar, priešingai, suverčia kaltę kitiems. T. Grisso ir kitų mokslininkų grupės atlikti policijos apklausų tyrimai parodė, kad net 75 proc. 11–13 metų nepilnamečių ir 50 proc. jaunų suaugusiųjų pripažįsta savo padarytą žalą, 55 proc. 11–13 metų nepilnamečių ir tik 15 proc. jaunų suaugusiųjų visiškai pripažįsta kaltę (Grisso *et al.*, 2003, p. 333–363).

Analizuojant jauniausio baudžiamojo amžiaus nepilnamečių, padariusių nusikaltamas veikas, asmenybes pastebėta, kad amžius ar nebrandumas nėra pagrindinis kriterijus, dažniau tai yra susiję su vaikystėje patirtomis nelaimėmis, nervų sukrėtimais ar neuropsichologiniais sutrikimais (Moffitt, Caspi, 2001, p. 355–375). Asmens sveikatos, ypač psichinės, būklei, jo raidos, elgesio ir emocijų sutrikimams turi būti skirta dėmesio ne tik nepilnamečiui dalyvaujant ikiteisminiame ir teismo procesuose, bet ir skiriant jam bausmę. Tyrėjai teigia, kad nepilnamečiai, tapę smurto nusikaltimų aukomis, dažniau, palyginti su savo bendraamžiais, padaro smurtinio pobūdžio nusikaltimų. Pažeidžiamumas dėl praeityje išgyventų traumų, nelaimių varžo asmens gebėjimą veikti laisvai ir brandžiai; paradoksalu, bet šių aplinkybių buvimas kartais tarsi pateisina nusikaltusio nepilnamečio elgesį, dažniausiai jis laikomas net neišvengiamu.

JT Vaiko teisių komitetas pritaria valstybėms, kurios nustatė didesnę baudžiamosios atsakomybės minimalųjį amžių, pavyzdžiui, 15 ar 16 metų, ir ragina valstybes dalyvės jokiū būdu nemažinti šito amžiaus, vadovaujantis Konvencijos 41 straipsniu (JT Vaiko teisių komitetas, Komentarai Nr. 24, § 22).

Lietuvoje, kaip ir kitose mūsų regiono valstybėse, pagal Baudžiamąjį kodeksą atsako asmuo, kuriam nusikalstamos veikos padarymo metu buvo 16 metų. Baudžiamojo kodekso 13 straipsnio 2 dalyje nustatyta išimtis – leidžiama patraukti atsakomybėn nuo

14 metų¹⁰. Be to, nagrinėjant bylą turi būti atliktas individualus asmens vertinimas, apimantis jo gyvenimo, auklėjimo sąlygas, fizinę ir psichinę sveikatos būklę, socialinę brandą.

Ne mažiau svarbi ir kita amžiaus riba – iki kada asmeniui gali būti taikomos nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai. Įvairių sričių mokslininkai, tiriantys žmogaus vystymąsi, pabrėžia akivaizdų atotrūkį tarp fizinės ir socialinės brandos. Pasiekęs chronologinį suaugusiojo amžių, fiziškai subrendęs jaunas žmogus gali stokoti socialinio brandumo, suvokimo, dėl sudėtingų psichologinių, socialinių veiksnių, patirtų traumų jo socialinė branda gali gerokai vėluoti. Pekino taisyklėse valstybės narės buvo raginamos išplėsti nepilnamečiams nustatytą baudžiamosios atsakomybės ypatumų taikymą jauniems pilnamečiams. Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2003 m. ir 2008 m. rekomendacijoje akcentuotas poreikis suteikti teisėjui galimybę nagrinėjant bylą individualiai vertinti jauno pilnamečio brandą ir elgesį, atsižvelgiant į jo asmenybę traktuoti kaip nepilnametį, dažniau taikyti auklėjamojo pobūdžio bausmes, skatinti socialinę integraciją. Minėta Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/800, reglamentuojanti nepilnamečių teisių užtikrinimą, palieka valstybėms savo nuožiūra spręsti dėl nuostatų taikymo jauniems pilnamečiams iki 21 metų.

BK 81 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta taisyklė, kad auklėjamojo poveikio priemonės gali būti taikomos asmeniui, kuriam nusikalstamos veikos padarymo metu buvo suėję aštuoniolika metų, bet nebuvo suėję dvidešimt vieni metai, jeigu teismas, atsižvelgęs į padarytos nusikalstamos veikos pobūdį, motyvus ir kitas bylos aplinkybes, prireikus – į specialisto paaiškinimus ar išvadą, nusprendžia, kad toks asmuo pagal socialinę brandą prilygsta nepilnamečiui. Kitaip tariant, įstatymų leidėjas suteikė teisėjui diskreciją (teise) įvertinti kaltinamo jauno pilnamečio socialinę brandą ir sąsajas tarp nusikalstamos veikos aplinkybių, motyvų bei asmenybės požymių.

Daugumos Vakarų Europos valstybių statistikos duomenys apie registruoto nusikalstamumo dinamiką rodo, kad 18–20 m. amžiaus grupėje nusikalstamas aktyvumas kyla, vėliau, nuo 25 metų, prasideda staigus kritimas. Kai kurie mokslininkai mano, kad nusikalstamų veikų darymas tokia amžiuje paprastai yra laikino pobūdžio, šis faktas turėtų skatinti visuomenę reaguoti kantriai, vengiant stigmatizuoti asmenis, kurių dauguma tiesiog išgyvena pereinamąjį tarpinį (Üselė, 2010, p. 59).

Analizuojant neuromokslininkų ir psichologų išvadas dėl asmens raidos, smegenų vystymosi, socialinės ir fizinės brandos, akivaizdu, kad ne tik įstatymų leidėjui tenka di-

10 Už šiuos nusikaltimus: nužudymą (129 straipsnis), sunkų sveikatos sutrikdymą (135 straipsnis), išžaginimą (149 straipsnis), seksualinį prievartavimą (150 straipsnis), vagystę (178 straipsnis), plėšimą (180 straipsnis), turto prievartavimą (181 straipsnis), turto sunaikinimą ar sugadinimą (187 straipsnio 2 dalis), šaunamojo ginklo, šaudmenų, sprogmenų ar sprogstamųjų medžiagų pagrobimą (254 straipsnis), narkotinių ar psichotropinių medžiagų vagystę, prievartavimą arba kitokį neteisėtą užvaldymą (263 straipsnis), transporto priemonių ar kelių, juose esančių įrenginių sugadinimą (280 straipsnio 2 dalis). O mažamečiui, neturinčiam 14 metų, pagal BK 13 straipsnio 3 dalį gali būti taikomos auklėjamojo poveikio ar kitos priemonės.

džiulis iššūkis dėl baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribų nustatymo, bet ir teisėjui, nagrinėjančiam baudžiamąją bylą, sunku įsigilinti į visus minėtus kriterijus vertinant asmens vaidmenį nusikaltimo ar nusizengimo metu, jo gebėjimą dalyvauti procese, skiriant įvairias teises, psichologines ar socialines paslaugas, nustatant kaltę ir taikant tinkamą sankciją.

3. BAUSMIŲ SKYRIMO NEPILNAMEČIAMS SPECIFIŠKUMAS

Konstitucijoje įtvirtintas prigimtinio teisingumo principas suponuoja tai, kad baudžiamajame įstatyme nustatytos baudmės turi būti teisingos. Teisingumo ir teisinės valstybės konstituciniai principai, *inter alia*, reiškia, kad valstybės taikomos priemonės turi būti adekvačios siekiamam tikslui. Taigi, baudmės turi būti adekvačios nusikalstamoms veikoms, už kurias jos nustatytos; už nusikalstamas veikas negalima nustatyti tokių bausmių ir tokių jų dydžių, kurie būtų akivaizdžiai neadekvatūs nusikalstamai veikai ir baudmės paskirčiai. Baudmės ir jų dydžiai baudžiamajame įstatyme turi būti diferencijuojami atsižvelgiant į nusikalstamų veikų pavojingumą (Konstitucinis Teismas, 2003 m. nutarimas, 2009 m. nutarimas).

BK XI skyriuje įtvirtinti esminiai nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai, nustatytos nepilnamečiams taikomų bausmių rūšys (viešieji darbai, bauda, laisvės apribojimas, areštas, terminuotas laisvės atėmimas).

Siekiant daryti teigiamą įtaką jauno žmogaus elgesiui, taikytinos jo brandą atitinkančios priemonės, o netinkamos ir (ar) per griežtos priemonės skatina nusikalstamas karjeras ir recidyvą (Sakalauskas, 2013, p. 12). Įvairiuose tarptautiniuose teisės aktuose pabrėžiama, kad laisvės atėmimo baudmė nepilnamečiui yra kraštutinė priemonė, skiriama trumpiausią įmanomą laikotarpį. Europos šalyse egzistuoja bendras, gerokai pakitęs požiūris į nusikaltimą padariusius nepilnamečius, orientavimasis į socialinę gerovę, teisingumo vykdymą ir atkūrimą, elgesio korekciją, akcentuojamas auklėjamosios priemonės skyrimas. Iš esmės tai atitinka BK 80 straipsnyje įtvirtintą nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų paskirtį: 1) užtikrinti, kad atsakomybė atitiktų šių asmenų amžių ir socialinę brandą; 2) riboti laisvės atėmimo baudmės ir didinti auklėjamojo poveikio priemonių taikymo šiems asmenims galimybes; 3) padėti nepilnamečiui pakeisti gyvenimo būdą ir elgesį derinant baudimą už padarytą nusikalstamą veiką su jo asmenybės ugdymu, auklėjimu, neteisėto elgesio priešasčių šalinimu; 4) sulaukyti nepilnamečių nuo naujų nusikalstamų veikų padarymo. Tačiau BK 82 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad auklėjamojo poveikio priemonės gali būti skiriamos tik nepilnamečiui, padariusiam baudžiamąjį nusizengimą ar nusikaltimą ir atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės ar baudmės, taip pat nepilnamečiui, kuriam atidėtas baudmės vykdymas arba kuris lygtinai paleistas iš laisvės atėmimo vietų įstaigos. Įstatymų leidėjas neįtraukė

auklėjamojo poveikio priemonių į bausmių sistemą, nustatydamas, kad jų skyrimas turėtų būti išimtinis atvejis, kai nepilnametis atleidžiamas nuo atsakomybės, jam atidėtas bausmės vykdymas arba jis lygtinai paleistas. Šis institutas veikia, kai padarytas nesunkus ar apysunkis nusikaltimas ar nusižengimas, kai nepilnametis atsiprašo, gailisi, stengiasi atlyginti žalą ir pan. Viena vertus, nepilnamečių justicijos pagrindinis tikslas yra taikant auklėjamąsias priemones keisti asmens elgesį, skatinti integruotis į visuomenę ir daugiau nenusikalsti, todėl gali kilti abejonių dėl įstatymų leidėjo pasirinkimo auklėjamąsias priemones palikti už baudžiamosios atsakomybės ribų. Kita vertus, auklėjamojo poveikio priemonių instituto atsiradimą nulėmė siekis sudaryti platesnes teisines prielaidas nepilnamečių ir jaunų iki 21 metų asmenų baudžiamosios atsakomybės individualizavimui ir diferencijavimui (Švedas, 2020, p. 318). Pagal statistinius duomenis (žr. tris žemiau pateiktas lenteles) akivaizdžiai matyti, kad teismai auklėjamojo poveikio priemones taiko daug dažniau palyginti su laisvės atėmimo bausme, atsižvelgdami į tarptautinius įsipareigojimus ir išlaikydami pagarbą geriausiems vaiko interesams. Antai 2004–2012 m. auklėjamojo pobūdžio priemonės buvo skirtos tik 25 proc. asmenų, kuriems taikytos nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės nuostatos (Sakalauskas, 2013, p. 30).

Statistikos duomenys rodo, kad dažniausiai teismai skiria prevencinio pobūdžio auklėjamąją priemonę – elgesio apribojimus; dalis auklėjamojo poveikio priemonių sunkiau įgyvendinamos, nes reikia ne tik nepilnamečio sutikimo, bet ir efektyviai veikiančios geresnės infrastruktūros (tik iš esmės pertvarkius socializacijos centrus būtų galima šiose institucijose tikėtis auklėjamojo poveikio), reikalinga lanksti nemokamų darbų organizavimo sistema, o nuostata dėl nusikaltusio nepilnamečio perdavimo tėvams ar kitiems asmenims netaikoma dėl paslaugų trūkumo.

I lentelė. Nepilnamečių, kuriems teismo nuosprendžiu paskirtos auklėjimo priemonės, skaičius (Statistikos departamentas, 2023)

	2018	2019	2020	2021	2022
Nepilnamečiai, kuriems paskirtos auklėjimo priemonės, iš viso	222	213	169	124	92
Įspėjimas	31	24	37	12	14
Turtinės žalos atlyginimas arba jos pašalinimas	18	24	8	11	7
Nemokami auklėjamojo pobūdžio darbai	75	69	58	22	16
Atidavimas tėvams ar kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais, ugdyti ir prižiūrėti	3	2	1	1	-
Elgesio apribojimai	153	159	118	97	69
Atidavimas į specialią auklėjimo įstaigą	1	-	-	-	1

EŽTT jurisprudencijoje akcentuojama valstybėms narėms suteikta plati nuožiūros teisė kurti auklėjimo ir priežiūros institucijų sistemą, bet šios institucijos turi atitikti Konvencijos 5 straipsnio 1 dalyje keliamus reikalavimus (*A. ir kiti prieš Bulgariją*, 2011, § 69, *D. G. prieš Airiją*, 2002, § 79). Vien vaikų laikymo institucija, kurioje nėra vykdoma auklėjamoji veikla, neatitinka Konvencijoje įtvirtintos auklėjamosios priežiūros sąvokos (*Ichin ir kiti prieš Ukrainą*, 2010, § 39). Be to, nepilnamečio siuntimas į uždaro tipo įstaigą turėtų būti proporcingas siekiamam tikslui, įvertinama atitiktis geriausiems vaiko interesams, turint omenyje, kad tai yra kraštutinė priemonė, skirta užkirsti kelią rimtai rizikai (*D. L. prieš Bulgariją*, 2016, § 74). Taigi, baudžiamajame įstatyme nustatytų auklėjamųjų priemonių įvairovės efektyvus taikymas ir individualizavimo galimybės tiesiogiai priklauso nuo vykdomosios valdžios ir savivaldos organizuojamų ar perkamų paslaugų spektro. Mokslu grįstų multidimensinių psichologinių, socialinių, edukologinių paslaugų teikimas specializuotoje institucijoje arba bendruomenėje leistų nepilnamečiams keisti gyvenimo būdą, koreguoti elgesį, įveikti priklausomybes, be to, iš esmės pakeistų teismų praktiką.

Analizuojant statistikos duomenis būtų galima teigti, kad vyrauja turtinio pobūdžio nusikaltimai¹¹. Baimę, susijusią su nepilnamečių nusikalstamumu, skatina visuomenės informavimo priemonėse ar socialiniuose tinkluose išpučiamos pavienės atgarsį sukėlusios istorijos, formuojančios neigiamą visuomenės nuomonę ne tik apie nepilnamečius, bet ir apie teisinę sistemą, teismų veiklą, skiriamų bausmių adekvatumą, netiesiogiai skatindamos visuomenę reikalauti griežtinti jaunuolių atsakomybę, skirti jiems realias laisvės atėmimo bausmes, nesigilinant į raidos ypatumus, galimą bausmės poveikį, proporcingumą ir poveikį tolesniam jaunuolio gyvenimui. Pasak kriminologų, viešas piktinimasis nepilnamečių nusikalstamu elgesiu, skatinamas išskirtinio medijų dėmesio, taip pat yra įprastas, būdingas visoms šalims, nors ir sukelia skirtingų padarinių, priklausančių nuo įvairių politinių, kultūrinių ir teisinių aplinkybių (Sakalauskas *et al.*, 2021, p.103). Labai svarbu dėl pavienio atvejo neišbalansuoti nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ribų, negriauti bausmių sistemos, teismų formuojamos praktikos. Norint įvertinti nepilnamečių padarytų nusikaltimų sunkumą ir gausą, skiriamų bausmių griežtumą ir adekvatumą, būtina analizuoti duomenis.

11 Registruoto nepilnamečių nusikalstamumo struktūroje Lietuvoje, kaip ir kitose šalyse, didžiąją dalį sudaro vagystėmis (maždaug 40 proc.), viešosios tvarkos pažeidimais (20 proc.), plėšimais (16 proc.), su narkotikais susijusiomis nusikalstamomis veikomis (8 proc.), nesunkiais sveikatos sutrikdymais (7 proc.), fizinio skausmo sukėlimu ar nežymiu sveikatos sutrikdymu (6 proc.), turto sunaikinimu ar sugadinimu (4 proc.) įtariamai (kaltinami) nepilnamečiai.

2 lentelė. Teismų nuteistų nepilnamečių skaičius (Statistikos departamentas, 2023)

	Už nusikalstamas veikas	Už nusikaltimus	Už baudžiamuosius nusižengimus
2022	448	399	49
2021	435	401	34
2020	400	353	47
2019	535	493	42
2018	656	618	38

Iš pateiktų domenų matyti, kad per pastaruosius penkerius metus nuteistų nepilnamečių skaičius kasmet nuosekliai mažėjo, statistikos duomenys taip pat rodo, kad laisvės atėmimo bausmė, kaip ir suėmimas iki teismo nuosprendžio, skiriama itin retai. Galima matyti, kad 2004–2012 m. įkalintų nepilnamečių skaičius svyravo nuo 437 iki 318, tam buvo pasitelkta daug institucijų.

3 lentelė. Įkalintų nepilnamečių skaičius metų pabaigoje (Statistikos departamentas, 2023)

	2018	2019	2020	2021	2022
Įkalintieji, iš viso	52	40	22	17	12
Suimtieji (laukiantys teismo nuosprendžio)	17	17	4	5	6
Nuteistieji	35	23	18	12	6

Pripažintina, kad paskirta bausmė turėtų ne tik izoliuoti, kelti baimę ir skatinti nepilnametį daugiau nenusikalsti, bet ir padėti jam pasikeisti. Kone visuose tarptautiniuose dokumentuose pabrėžiama, kad tam sėkmingiausia terpė yra bendruomenė, kurioje vaikas gyvena arba yra perkeltas; jam būtini pasitikėjimu ir pagarba grįsti santykiai su bendraamžiais, artimaisiais, kitais bendruomenės nariais, taigi potencialiai baudžiamojon atsakomybėn traukiamų, ypač pakartotinai, nepilnamečių skaičius galėtų mažėti vaikui ir jo šeimai veiksmingiau naudojantis švietimo, socialinio ir sveikatos sektorių paslaugomis vaikui ir jo šeimai, motyvuotai ir konstruktyviai keičiant pačios visuomenės požiūrį į nusikalsti linkusį nepilnametį.

IŠVADOS

1. Įstatymų leidėjas, saistomas Konstitucijos ir tarptautinių įsipareigojimų, privalo nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumus reglamentuoti taip, kad būtų atsižvelgta į geriausius vaiko interesus, remiamasi teisės, kriminologijos, psichologijos,

neuromokslų tyrimų ir stebėsenos rezultatais, o didesnę atgarsį sukėlusiais atvejais nepasiduoti raginimams mažinti minimalią baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribą arba griežtinti nustatytas bausmes, nes būtina išlaikyti saugotinių konstitucinių vertybių pusiausvyrą.

2. Formuojant baudžiamąją politiką, nustatant nepilnamečiams bausmes ir jų rūšis, būtina įvertinti pastarųjų dešimtmečių psichologijos ir neurologijos mokslų atliekamų amžiaus įtakos vidaus kontrolės mechanizmų raidai tyrimų rezultatus ir požiūrio kaitą, kurie rodo, kad nuo paauglystės iki dvidešimties metų dar tik vystosi asmens gebėjimas struktūriškai planuoti, aukštesnis savirefleksijos lygmuo, pažinimo ir psichosocialinio elgesio kontrolė, taip pat gebėjimas numatyti galimus savo veiksmų padarinius. Gebėjimas suvokti savo elgesio padarinius ir kaupiti patirtį (laiko perspektyva) galutinai išsivysto tik iki maždaug 25 metų amžiaus.
3. Nors įstatymas suteikia nepilnamečiams daug procesinių garantijų, galimybė realiai, o ne formaliai jomis pasinaudoti tiesiogiai priklauso nuo proceso kokybės, byloje dalyvaujančių specialistų kompetencijos.
4. Baudžiamajame įstatyme teisėjui suteikta plati diskrecija vertinti kaltinamo nepilnamečio asmenybę: socialinę raidą, sveikatos būklę, amžių ir kitus bylai reikšmingus socialinius, psichologinius kriterijus, taip pat paskirti atgrasančią, motyvuojančią keistis bausmę, laikantis principo, kad laisvės atėmimo bausmė yra kraštutinė priemonė.
5. Dažniausiai teismų taikomos auklėjamojo poveikio priemonės yra išpėjimas ir elgesio apribojimas. Kitoms priemonėms taikyti reikalinga efektyviai veikianti infrastruktūra. Teismų praktika iš esmės pasikeistų, jei būtų išplėtotas mokslu grįstų, multidimensinių psichologinių, socialinių, švietimo paslaugų tinklas specializuotose institucijose arba bendruomenėje, kuris įgalintų nepilnamečius keisti gyvenimo būdą, netinkamą elgesį, o teismai galėtų skirti auklėjimo poveikio priemones – perdavimą ugdyti ir prižiūrėti tėvams arba kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, taip pat atidavimą į specialiąją auklėjimo įstaigą.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Norminiai teisės aktai

Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950 m.). *Valstybės žinios*, 1995, 40-98.7

Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (1989 m.). *Valstybės žinios*, 1995, 60-1501.

Lietuvos 3-iojo ir 4-ojo periodinių pranešimų baigiamosios išvados, kurias Komitetas priėmė 64-ojoje sesijoje (2013 m. rugsėjo 16 d. – spalio 4 d.). JT Vaiko teisių komitetas, CRC/C/LTU/CO/3-4.

Specialioji literatūra

- Blandón-Gitlin, I., Pezdek, K. (2009). Children's memory in forensic contexts. Iš: Bottoms, B., Najdowski, C., Goodman, G. (Eds.). *Children as Victims, Witnesses and Offenders*. New York: Guilford Press.
- Düinkel, F., Pruin, I., Grzywa J. (2011). Sanctions systems and trends in the development of sentencing practices. Iš: Düinkel, F. et al. (Eds.). *Juvenile Justice Systems in Europe*. Current Situation and Reform Developments. Vol. 4. 2nd revised edition.
- Frick, P., Petittclerc, A. (2009). The Use of Callous-Unemotional Traits to Define Important Subtypes of Antisocial and Violent Youth. Iš: Hodgins, S., Viding, E., Plodowski, A. (Eds.). *The Neurobiological Basis of Violence: Science and Rehabilitation*. Oxford: Oxford University Press.
- Gibson-Morgan, E. (2012). Le traitement de la délinquance juvénile en Angleterre et en France. Piccard, S., Nativel, C., Portier-Le Cocq, F. *Les politiques de la jeunesse au Royaume-Uni et en France*. Presses Sorbonne Nouvelle.
- Grisso T., Steinberg L., Woolard J., Cauffman E., Scott E., et al (2003). Juveniles competence to stand trial : a comparison of adolescents' and adults' capacities as trial defendants. *Law and Human Behavior*, 27 (4).
- Jungtinių Tautų vaiko teisių komiteto *Bendrieji komentarai* (2018). Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga. Vilnius.
- McCarthy, F. B. (1977). The Role of the Concept of Responsibility in Juvenile Delinquency Proceedings. *University of Michigan Journal of Law Reform*, Vol. 10.
- Moffitt, T., Caspi, A. (2001). Childhood predictors differentiate life-course persistent and adolescence-limited antisocial pathways among males and females. *Development & Psychopathology*, 13 (2).
- Pruin, I., Dunkel, F. (2015). *Better in Europe? European responses to young adult offending*. Universitat Greifswald.
- Sakalauskas, G. (2001). Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų, numatytų naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse, įgyvendinimo problemos. *Teisė*, 41.
- Sakalauskas, G. (2013). Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų prasmė. *Teisės problemos*, 3 (81).
- Sakalauskas, G., Kalpokas, V., Buzaitytė-Kašalynienė, J., Švedaitė-Sakalauskė, B. (2021). Registruotos nepilnamečių delinkvencijos apraiškų ir tendencijų Lietuvoje tarptautinis palyginimas. *Kriminologijos studijos*, 9.
- Švedas, G. (2014). Europos Sąjungos baudžiamoji teisė ir jos įtaka Lietuvos baudžiamosios teisės Bendrosios dalies institutams. Iš: *Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos teisinei sistemai*. Vilnius.
- Švedas, G. et al. (2017). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso Bendrosios dalies vientisumo ir naujovių (su)derinimo iššūkiai*. Vilnius.
- Švedas, G. et al. (2020). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Bendroji dalis*. II knyga. Vilniaus universiteto leidykla.
- Ušėlė, L. (2010). Jaunų pilnamečių (18–20 metų) socialinė branda – nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų jiems taikymo veiksnys. *Teisės problemos*, 2(68).

Teismų praktika***Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija***

- Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 45 straipsnio (1998 m. liepos 2 d. redakcija) ir 312 straipsnio 3 dalies (1998 m. vasario 3 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2003, 57-2552.
- Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2005, 1–7.
- Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 20 straipsnio 1, 2, 3 dalių (2000 m. rugsėjo 26 d. redakcija), 20 straipsnio 5 dalies (2004 m. liepos 5 d. redakcija), 43 straipsnio 4 dalies (2000 m. rugsėjo 26 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2009, 69-2798.

Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija

- A. ir kiti prieš Bulgariją*, 2012 m. vasario 29 d., Nr. 51776/08.
- Adamkiewicz prieš Lenkiją*, 2010 m. kovo 2 d., Nr. 54729/00.
- Blokhin prieš Rusiją*, 2016 m. kovo 23 d., Nr. 47152/06.
- D. G. prieš Airiją*, 2002 m. rugpjūčio 16 d., Nr. 39474/98.
- D. L. prieš Bulgariją*, 2016 m. spalio 17 d., Nr. 7472/14.
- Ichin ir kiti prieš Ukrainą*, 2011 kovo 21 d., Nr. 28189/04 ir Nr. 28192/04.
- Martin prieš Estiją*, 2013 m. gegužės 30 d., Nr. 35985/09.
- Panovits prieš Kiprą*, 2008 m. gruodžio 11 d., Nr. 4268/04.
- T. prieš Jungtinę Karalystę*, 1999 m. gruodžio 16 d., Nr. 24724/94.
- V. prieš Jungtinę Karalystę*, 1998 m. gruodžio 4 d., Nr. 24888/94.

Kiti šaltiniai

- Statistikos departamento duomenys (parengti pagal Nacionalinės teismų administracijos teiktus duomenis). Prieiga per internetą <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=c-082b0ce-4bdd-4186-af7c-827b9929d350#/>.